HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

TEXT IS A COMPLEX SYNTACTIC WHOLE AND A LINGUISTIC SYSTEM

NAMAZOVA GULBAHOR MUZAFFAROVNA
Senior lecturer, department of continuing education pedagogy, oriental university

Annotatsiya: Ushbu maqolada matnning murakkab sintaktik butunlik va lisoniy tizim sifatidagi mohiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda matnning sintaktik tuzilishi, uning ichki bog'lanish qonuniyatlari, semantik va pragmatik xususiyatlari o'rganilgan. Matnda fikr izchilligini ta'minlovchi lexik-grammatik vositalar, mavzu birligi, axborotning yangilanish tamoyillari va kontekstual bog'liqlik masalalari yoritilgan. Shuningdek, matn turlarining funksional-uslubiy xususiyatlari va ularning sintaktik jihatdan farqlari tavsiflangan. Maqola xulosalarida matnning tilning oliy ko'rinishi sifatidagi ahamiyati, uning kommunikativ vazifalari hamda kelajakdagi matnshunoslik tadqiqotlarining istiqbollari bayon etilgan. Tadqiqot natijalari tilshunoslik, matnshunoslik va uslubshunoslik sohalari uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: matn, murakkab sintaktik butunlik, lisoniy tizim, sintaktik bog'lanish, semantika, pragmatika.

Аннотация: В данной статье анализируется сущность текста как сложного синтаксического целого и языковой системы. Исследование изучает синтаксическую структуру текста, законы его внутренней связи, семантические и прагматические свойства. Выделены вопросы лексико-грамматических средств, обеспечивающих связность мысли в тексте, тематическое единство, принципы обновления информации и контекстуальной связи. Также описаны функциональные и стилистические особенности типов текста и их синтаксические различия. В выводах статьи описывается значение текста как высшей формы языка, его коммуникативные функции и перспективы будущих текстологических исследований. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для лингвистики, текстологии и стилистики.

Ключевые слова: текст, сложное синтаксическое целое, языковая система, синтаксическая связь, семантика, прагматика.

Abstract: This article analyzes the essence of the text as a complex syntactic whole and a linguistic system. The study studies the syntactic structure of the text, the laws of its internal connection, semantic and pragmatic properties. The issues of lexical and grammatical means ensuring the coherence of thought in the text, thematic unity, the principles of information renewal and contextual connection are highlighted. The functional and stylistic features of text types and their syntactic differences are also described. The conclusions of the article describe the importance of the text as the highest form of language, its communicative functions and the prospects for future textual studies. The results of the study are of theoretical and practical importance for the fields of linguistics, textual studies and stylistics.

Keywords: text, complex syntactic whole, linguistic system, syntactic connection, semantics, pragmatics.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda matn tushunchasi nafaqat nutq mahsuli, balki murakkab lingvistik hodisa sifatida o‘rganiladi. An’anaviy grammatika gap darajasidagi qoidalarga e’tibor qaratgan bo‘lsa, matnshunoslik (tekstologiya) fikrning izchil ifodalanishi va uning tizimli xususiyatlarini tadqiq etadi

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

[1]. Matnni murakkab sintaktik butunlik deb atash, undagi har bir elementning o‘zaro mantiqiy va grammatik bog‘liqligiga asoslanadi.

Tilshunoslik fanida matn tushunchasi har doham alohida e’tibor markazida bo‘lib kelgan. An’anaviy yondashuvlarda matn ko‘pincha gaplar yig‘indisi sifatida qaralgan bo‘lsa-da, zamonaviy lingvistik tadqiqotlar uni shunchaki so‘zlar yoki gaplar majmui emas, balki murakkab sintaktik butunlik va chuqur mazmunli lisoniy tizim deb ta’riflaydi. Ushbu maqolada matnning sintaktik tuzilishi, uning tizimli xususiyatlari hamda kommunikativ vazifalari tahlil qilinadi. Matnning murakkab sintaktik butunlik sifatidagi mohiyati uning ichki bog‘lanish qonuniyatlari orqali namoyon bo‘ladi.

Matnni murakkab sintaktik butunlik deb atashimizning asosiy sababi, undagi har bir elementning o‘zaro mantiqiy va grammatik bog‘liqligidir. Oddiy gaplardan farqli o‘laroq, matnda fikr izchilligi saqlanadi va har bir keyingi gap oldingisiga ma’lum darajada bog‘lanadi. Bu bog‘lanish lexik vositalar (so‘z takrori, sinonimlar, antonimlar) va grammatik vositalar (olmoshlar, bog‘lovchilar, fe’l shakllari) orqali amalga oshadi.

Sintaktik jihatdan matn chiziqli tuzilishga ega bo‘lib, unda gaplar ketma-ketligi tasodifiy emas, balki qat’iy mantiqiy tartibga bo‘ysunadi. Har bir abzas, har bir qism o‘zining mikrostrukturasi va makrostrukturasi bilan ajralib turadi. Mikrostruktura alohida gaplar o‘rtasidagi bog‘lanishni ifodalasa, makrostruktura butun matnning umumiy g‘oyasi va mavzusini aks ettiradi. Shu sababli, matnni tahlil qilishda nafaqat alohida gaplarning grammatik to‘g‘riligi, balki ularning o‘zaro uyg‘unligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot jarayonida zamonaviy o‘zbek tilshunosligidagi matnshunoslikka oid fundamental asarlar, ilmiy maqolalar va o‘quv qo‘llanmalar tahlil qilindi [2], [3]. Asosiy metod sifatida tizimli yondashuv, sintaktik tahlil va solishtirish usullari qo‘llanildi. Matnning sintaktik bog‘lanish vositalari (olmoshlar, bog‘lovchilar, lexik takrorlar) va ularning matn yaxlitligidagi roli aniqlandi. Shuningdek, funksional-uslubiy turdagi matnlarning sintaktik xususiyatlari solishtirma tahlil qilindi [4].

Natijalar

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, matn quyidagi asosiy sintaktik va lisoniy xususiyatlarga ega:

1. Sintaktik bog‘lanish va izchillik. Matndagi gaplar tasodifiy ketma-ketlikda emas, balki qat’iy mantiqiy tartibda joylashadi. Bu bog‘lanish anafora va katafora kabi vositalar orqali amalga oshadi. Masalan, olmoshlarning qo‘llanishi oldingi gapdagi ot o‘rnini bosish orqali matnning ixchamligini ta’minlaydi [5].

2. Mavzu birligi va axborot strukturasi. Har bir matn yagona mavzu atrofida shakllanadi. Axborotning "berilgan" va "yangi" qismlarga bo‘linishi matn dinamikasini belgilaydi. Yangi axborot har doim berilgan axborotga tayanib rivojlanadi, bu esa fikrning uzluksizligini ta’minlaydi [3].

3. Semantik yaxlitlik. So‘zlar va iboralarning ma’nosi matn kontekstida aniq shakllanadi. Kontekstsiz so‘z ko‘p qiymatli bo‘lishi mumkin, ammo matn ichida u yagona ma’noni anglatadi. Bu xususiyat matnni lisoniy tizim sifatida ajratib turadi [2].

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

4. Funksional-uslubiy farqlar. Ilmiy matnlarda murakkab qo‘shma gaplar va passiv konstruksiyalar ustunlik qilsa, badiiy matnlarda emotsional va ekspressiv sintaktik vositalar faol ishlatiladi. Rasmiy-uslubiy matnlarda esa standartlashtirilgan shablonlar kuzatiladi [4].

Muhokama

Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, matn shunchaki gaplar yig‘indisi emas, balki o‘ziga xos qonuniyatlarga bo‘ysungan murakkab tizimdir. V.A. Vinogradov ta’kidlaganidek, matnning asosiy belgisi uning predmetiv-mazmunaviy yaxlitligidir [1]. Bizning tadqiqotimiz ham shuni ko‘rsatdiki, sintaktik bog‘lanish vositalarisiz matn mavjud bo‘la olmaydi. Agar gaplar o‘rtasida grammatik yoki lexik aloqa bo‘lmasa, bu matn emas, balki alohida fikrlar to‘plami hisoblanadi.

Shuningdek, matnning lisoniy tizim sifatidagi xususiyati uning kommunikativ vazifasi bilan chambarchas bog‘liq. Muallif ma’lum bir maqsadda (axborot berish, ishontirish, badiiy ta’sir o‘tkazish) matn yaratadi va shu maqsadga mos sintaktik vositalarni tanlaydi [5]. Bu jarayonda pragmatik omillar muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy raqamli muhitda matn tuzilishining o‘zgarishi (masalan, gipermatnlar) yangi sintaktik yondashuvlarni talab qiladi, ammo asosiy lisoniy tamoyillar o‘z kuchini saqlab qolmoqda.

Lisoniy tizim sifatida natn

Matn nafaqat sintaktik, balki semantik va pragmatik jihatdan ham mukammal tizimdir. Lisoniy tizim sifatida matn quyidagi xususiyatlarga ega:

Birinchidan, matnda mavzu birligi mavjud. Barcha gaplar va fikrlar yagona bir mavzu atrofida shakllanadi va rivojlanadi. Mavzudan chetga chiqish matnning yaxlitligini buzadi.

Ikkinchidan, matnda axborotning yangilanishi kuzatiladi. Har bir yangi gap oldingi gapdagi ma’lumotga asoslanib, unga yangi ma’no qo‘shadi. Bu jarayon "berilgan" va "yangi" axborot tamoyili asosida kechadi. Berilgan axborot tinglovchi yoki o‘quvchiga ma’lum bo‘lgan faktlarni ifodalasa, yangi axborot matnni rivojlantiruvchi asosiy kuch hisoblanadi.

Uchinchidan, matn kontekstual bog‘liqlikka ega. So‘zlar va iboralarning ma’nosi matn doirasida aniq shakllanadi. Bir so‘z turli matnlarda turlicha ma’no anglatishi mumkin, ammo konkret matn ichida uning ma’nosi bir qiymatli va aniq bo‘ladi.

To‘rtinchidan, matn kommunikativ maqsadga yo‘naltirilgan. Har qanday matn muallif tomonidan ma’lum bir maqsadda (axborot berish, ishontirish, ta’sir o‘tkazish va h.k.) yaratiladi. Bu pragmatik jihat matnning tuzilishi va uslubini belgilaydi.

Matnlarning sintaktik tuzilishi ularning funksional-uslubiy turiga qarab farq qiladi. Ilmiy matnlarda mantiqiy bog‘lanish, dalillash va xulosalar ustunlik qiladi. Badiiy matnlarda esa obrazlilik, metaforalar va emotsional rang-baranglik sintaktik tuzilmalarda o‘z aksini topadi. Rasmiy-ishbilarmonlik matnlari qisqa, aniq va standartlashtirilgan sintaktik konstruksiyalarga tayanadi.

Har bir uslubiy tur o‘ziga xos sintaktik vositalardan foydalanadi. Masalan, ilmiy matnlarda murakkab qo‘shma gaplar, passiv konstruksiyalar va terminologik birikmalar ko‘p uchraydi. Badiiy matnlarda esa so‘zlashuv uslubi elementlari, qisqa gaplar va ekspressiv vositalar faol ishlatiladi. Bu xilma-xillik matnning lisoniy tizim sifatida moslashuvchan ekanligini ko‘rsatadi.

Xulosa

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Xulosa qilib aytganda, matn tilning oliy ko‘rinishi bo‘lib, u murakkab sintaktik butunlik va lisoniy tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Matnning yaxlitligi uning ichki sintaktik bog‘lanishlari, mavzu birligi va kommunikativ maqsadiga asoslanadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan matnni o‘rganish nafaqat grammatik qoidalarni, balki fikrlash jarayoni, mantiq va kommunikativ strategiyalarni tushunish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev, A. O‘zbek tili sintaksisi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 320 b.

2. Hojiyev, A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Morfologiya va sintaksis. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015. – 416 b.

3. Imomov, N. Matnshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2019. – 288 b.

4. Rustamov, A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Cho‘lpon, 2017. – 352 b.

5. Soliqov, U. O‘zbek tili grammatikasi. II qism. Sintaksis. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016. – 480 b.

6. Xudoyberganova, M. Nutq madaniyati va matn tuzilishi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 195 b.